

3. Syntagmation : зб. наук. ст. на пошану д-ра мистецтвознав. проф. Стефанії Павлишин. Львів : Сполом, 2000. 172 с.
4. Syntagma musicum : зб. наук. ст. та спогадів на пошану Стефанії Павлишин. Львів : Сполом, 2010. 195 с., 16 с. іл.; Syntagma musicum : зб. наук. ст. та спогадів на пошану Стефанії Павлишин. 2-ге вид. Львів : Сполом. 2013. 222, [1] с.
5. Стефанія Павлишин у своїх працях і висловах сучасників : [біобібліогр. покажч.] / [упоряд.: Маргарита Кривенко, Надія Письменна]. Вид. 2-е, доповн. Львів : Растр-7, 2015. 304 с., іл.

Надійшла до редакції 30.01.2025

ЗА РУБЕЖЕМ

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.4\(345\).48-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.4(345).48-52)

УДК 027.021(493):025.855] "19" (045)

Лілія Прокопенко,

кандидатка історичних наук, доцентка,
головна бібліотекарка науково-дослідного
відділу Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого,
prokopenko88888@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

Ірина Лісова,

головна бібліотекарка
науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого,
lisovairyna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0308-5965>

Повернення втраченого: з історії руйнування та відновлення бібліотеки Левенського університету у XX столітті

У статті висвітлено історичні умови та обставини умисного знищення німецькими військами наукової бібліотеки Левенського католицького університету під час Першої та Другої світових воєн 1914 р. і 1940 рр. Увагу зосереджено на вивченні досвіду відновлення книгозбірні. Продемонстровано практику притягнення до відповідальності Німеччини за знищення бібліотеки як важливого європейського інтелектуального осередку й відшкодування завданих німецькою армією збитків. Розглянуто шляхи та джерела наповнення фонду, зокрема зусиллями бібліотечної спільноти Німеччини. Схарактеризовано внесок окремих організацій, установ та осіб — представників Великої Британії, США, Франції — у реконструкцію будівлі бібліотеки та відновлення її фонду. Наголошено, що успішне відродження наукової бібліотеки Левенського університету багато в чому завдячує приверненню уваги міжнародної громадськості до проблеми її руйнування й міжнародному резонансу, якого набула ця катастрофа. Констатовано, що відновлення бібліотеки Левенського католицького університету стало символічним підтвердженням важливого значення збереження культурної та інтелектуальної спадщини в постконфліктному суспільстві. Акцентовано на актуальності вивчення успішного закордонного досвіду повоєнного відновлення бібліотек для України в умовах російсько-української війни. Статтю підготовлено за результатами дослідження "Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення", проведеного 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Ключові слова: бібліотека Левенського католицького університету; історія бібліотечної справи зарубіжних країн; бібліотечна справа у Бельгії; бібліотеки в Першій світовій війні; бібліотеки у Другій світовій війні; повоєнне відновлення бібліотек; бібліокластія

Постановка проблеми. Знищення бібліотек і книжкових зібрань відбувалося під час усіх воєнних конфліктів упродовж усієї історії людства — це жахливий і, на жаль, невіддільний "супутник" бойових дій. У багатьох випадках це були умисні дії, що мали на меті винищення культурної пам'яті та ідентичності нації чи етнічної групи. У XX ст. процеси руйнації бібліотек та їхніх фондів відрізнялися катастрофічними масштабами. Книги знищували і внаслідок супутніх воєнних дій, і свідомо спалювали, розкрадали, оголошували незаконними та небезпечними. В умовах російсько-української війни, коли під загрозою опинилася культурна й інте-

лектуальна спадщина нашої держави, зосереджена в бібліотеках, архівах, музеях, набуває актуальності пошук відповіді на запитання: чи загалом можливо відновити зруйновані бібліотеки? Одним із небагатьох успішних прикладів є досвід відновлення наукової бібліотеки Левенського католицького університету (Бельгія) двічі — після руйнувань під час Першої та Другої світових воєн.

Аналіз досліджень і публікацій. Майже у всіх фундаментальних дослідженнях історії знищення книг і бібліотек під час воєн упродовж історії людства наведено приклад спалення бібліотеки Левенського католицького університету (М. Апелблат [1], Ф. Баез [2],

М. Баттлс [3], Р. Кнут [10], Р. Овенден [12; 13], Л. Поластрон [14]). Історію цієї книгозбірні вивчали Е. Моро [11], Р. Турк і Х. Ромпей [16], У. Хартвіг [8]. Окремі аспекти, пов'язані з відновленням бібліотеки Левенського університету висвітлено в публікаціях С. Вітта [17], М. Дереза [5; 6], В. Живкович [18], С. Хонігера [9], К. Коппенса [4; 5], К. Фабіан [7].

Пропоновану розвідку підготовлено за результатами дослідження "Бібліотеки в повоєнному суспільстві: зарубіжний досвід відновлення", проведеного 2023 р. у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

Мета статті — висвітлити обставини руйнування наукової бібліотеки Левенського університету під час Першої та Другої світових воєн; вивчити успішний досвід відновлення книгозбірні як результат консолідації зусиль міжнародної спільноти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна — глобальний збройний конфлікт, що тривав у 1914—1918 рр. У протистоянні брали участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців, було мобілізовано понад 70 млн військовослужбовців, зокрема 60 млн європейців, через що цю війну вважають однією з найбільших, найкривавіших і найруйнівніших в історії людства. За оцінками істориків, вона забрала життя 8,5 млн військових і 13 млн цивільних осіб, змінила політичну карту світу, спричинила соціальні й економічні кризи. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію людства першої половини XX ст. [15].

Перша світова війна завдала значної шкоди бібліотекам: було зруйновано будівлі, спалено чи розграбовано фонди. Водночас досвід Першої світової війни (а згодом і Другої) демонструє обнадійливий і наснажливий приклад, пов'язаний з відновленням однієї з найстаріших і найбільших книгозбірень Бельгії — бібліотеки Левенського університету (*Leuvense universiteitsbibliotheek*), зруйнованої німцями двічі — у серпні 1914 р. та у травні 1940 р.

Фонд бібліотеки Левенського університету, заснованої 1425 р., станом на 1914 р. налічував понад 300 тис. примірників, зокрема майже 1 тис. рукописів, а також цінні колекції інкунабул і богословських праць. Це було багате книжкове зібрання, що віддзеркалювало культурну самобутність Бельгії та водночас зберігало сильний католицький контекст університету. Книгозбірня, яка від 1759 р. отримувала обов'язковий примірник документів, виданих у Бельгії, обслуговувала не тільки університетську

спільноту, а й інших користувачів як найбільша публічна бібліотека країни.

Перша світова війна призвела до суттєвих руйнувань бібліотеки Левенського університету. Німецькі війська, порушивши нейтралітет Бельгії на шляху до Франції, увійшли в Левен. Влаштувавши розправу над мирними жителями, німці стратили мера міста та ректора університету, бібліотеку підпалили. Пожежа знищила майже 300 тис. видань, 650 інкунабул, понад 200 рукописів.

Левенський єзуїт Е. Дюп'єр зауважував у щоденнику про скоєні німцями звірства: "Більш оскаженілі, ніж араби халіфа Омара, які спалили Александрійську бібліотеку, вони підпалили в XX ст. знамениту університетську бібліотеку" [13].

Подія набула широкого розголосу. Злочини німецької армії було засуджено як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

Наприкінці 1914 р. бібліотека Джона Райландса (John Rylands Library) у Манчестері (Велика Британія) передала 200 книг зі свого фонду для відновлення книгозбірні в Левені й публічно звернулася до установ та громадськості із закликом приєднатися до збирання видань для бельгійських колег [18, с. 119].

Німецький уряд виправдовував дії армії як спровоковані громадянським спротивом і снайперським вогнем по гітлерівських військах, однак навіть у німецькому суспільстві лунали голоси на підтримку зруйнованої бібліотеки. А. фон Гарнак, директор Королівської бібліотеки в Берліні (нині — Staatsbibliothek zu Berlin, Державна бібліотека Берліна), звернувся до прусського міністра культури із закликом призначити німецького чиновника в окупованій Бельгії для гарантії того, що воєнні дії не руйнуватимуть бібліотек.

Наприкінці березня 1915 р. із цією місією у Брюссель вирушив видатний діяч німецької бібліотечної справи Ф. Мількау, на той час директор університетської бібліотеки в Бреслау (нині — Вроцлав, Польща). Упродовж двох місяців він відвідав 37 бібліотек у Брюсселі та 73 у провінції, підготував 110 звітів і опублікував їх у бібліотечному журналі *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. В одному зі звітів Ф. Мількау зауважував: "Найдавніша бібліотека країни зникла з лиця землі безслідно й безповоротно; з 200 тис. томів, із сотнями цінних рукописів... перетворилася на дим та полум'я, не залишивши після себе нічого, окрім мертвого шару попелу. <...> Це втрата не лише для Бельгії. В результаті увесь світ став біднішим" [8, с. 37].

У травні 1917 р. на місці будівлі бібліотеки для пошуку неушкоджених залишків було про-

ведено спеціальне обстеження, котре остаточно підтвердило: бібліотеки Левенського університету більше не існує. Міжсоюзницька Комісія з репарацій країнам Антанти оцінила завдані бібліотеці збитки у 1 млн 350 тис. марок [8, с. 40].

Питання про катастрофічні наслідки знищення книгозбірні порушували на всіх рівнях тогочасного суспільства: воєнному, політичному, соціальному й інтелектуальному. Вимогу відшкодування втрат зафіксовано у Версальському мирному договорі (10 січня 1920 р.). Згідно зі ст. 247 Німеччина була зобов'язана впродовж трьох місяців надати Левенському університету рукописи, інкунабули, друковані книги, карти, рівноцінні за кількістю та вартістю знищеним бібліотечним ресурсам [8, с. 41].

Утім, після тривалих переговорів бельгійська сторона визнала, що ці вимоги нереальні, й згодом було призначено суму, на яку Німеччину зобов'язали закупити видання для відновлення фонду бібліотеки. Міністерство реконструкції Німеччини доручило цю роботу спеціально створеній закупівельній компанії Löwen GmbH.

Фонд знищеної книгозбірні поповнювали у два способи: частину книг було придбано на антикварному книжковому ринку, частину — дублетні видання — відібрано із зібрань німецьких бібліотек. Реконструкція бібліотеки Левенського університету стала частиною бібліотечного життя Німеччини.

Після війни міжнародні зусилля з відновлення бібліотеки було активізовано. Це питання обговорювали на Паризькій мирній конференції 1919 р. Ідею реконструкції книгозбірні в Левені підтримали в Інституті Франції, та найбільшу допомогу надав Національний комітет уряду США з реконструкції Левенського університету (National Committee of the United States Government for the Reconstruction of the University of Leuven) [17, с. 23].

У 1921 р. розпочалася реконструкція будівлі бібліотеки, що тривала сім років. Фінансування будівництва нового приміщення було суто американським проєктом, а відновлення знищеного фонду відбувалося в межах міжнародної співпраці з європейськими бібліотеками й університетами, яку координував Міжнародний комітет з відновлення бібліотеки в Левені. У відродження вклали кошти американські університети (Гарвардський, Єльський та Колумбійський) і благодійні організації (Фонд Карнегі (Carnegie Endowment for International Peace, CEIP, що пожертвував 100 тис. дол.; Фонд Дж. П. Моргана (Morgan Foundation)) [18, с. 120].

Після завершення війни до відновлення бібліотечного фонду знищеної книгозбірні долучилися сотні установ й окремих осіб. Упродовж 1920—1933 рр. майже 40 приватних книжкових зібрань видатних німецьких діячів було придбано й відправлено до Левена [4, с. 124—125]. За свідченням М. Дереза, німці повністю виконали покладені на них зобов'язання з властивими їхній ментальності ретельністю та пунктуальністю [6, с. 31]. Вони припинили постачання книг лише 1923 р. на знак протесту проти окупації Рура бельгійськими та французькими військами. Фактично щомісячне постачання книг тривало до 1943 р., коли більшу частину відновленого фонду знову було знищено.

Потік видань, що надходили з усього світу, надав змогу сформувати у Левенському університеті не тільки одну з найбагатших бібліотек у період між двома світовими війнами, а й одну з найцікавіших щодо наповнення фондів.

У 1928 р. було відкрито нове приміщення, споруджене за проєктом американського архітектора В. Воррена, — вишукана будівля у стилі неоренесансу. На фасаді, оформленому з використанням символів бельгійського патріотизму, було розміщено королівські вензели та геральдичні візерунки, бюсти короля Альберта й королеви Єлизавети, статую Богоматері Перемоги, яка вражає мечем прусського орла тощо. Та справжнім символом відродження з попелу став бібліотечний фонд, зібраний завдяки зусиллям багатьох країн.

У 1940 р., під час Другої світової війни, бібліотека Левенського університету знову постраждала від вогню німецької артилерії, який перетворив нове приміщення на руїни. Під час німецько-англійської перестрілки, попри те, що підвали були захищеними від бомб і вогню, нова книгозбірня повністю згоріла. Було втрачено майже всі 900 тис. книг, наявних у фондах; збереглися лише 15 тис. видань. Пожежа була настільки сильною, що скляні залізобетонні підлоги складських приміщень розплавилася й вилилися в підвали. Схоже на лаву рідке скло поглинуло цінні праці та частину колекції старовинних монет. Згодом Німеччина й Велика Британія звинуватили один одного у скоєнні злочину. Що саме сталося, мабуть, не буде відомо ніколи, оскільки на той момент містян було повністю евакуйовано й свідків трагедії не залишилося.

Президент Колумбійського університету Н. М. Батлер, який брав активну участь у реконструкції книгозбірні після Першої світової війни,

отримав від бібліотекаря університету в Левені лист, сповнений глибокого відчаю: "Мені справді дуже шкода повідомляти вам, що бібліотека майже повністю згоріла; що прекрасних складських кімнат у задній частині будівлі, в яких зберігалися наші дорогоцінні колекції, більше немає, і що від самого приміщення залишилися лише страшенно викривлені та оплавлені балки. Боляче дивитись... Зникла також колекція інкунабул, рукописів, медалей, дорогоцінної порцеляни, шовкових прапорів і каталогів. Нам доведеться починати практично заново" [13].

Після Другої світової війни розпочалися роботи з відновлення бібліотечного фонду. Будівлю, від якої збереглися головні конструкції, майже повністю відновили за первісними планами в кілька етапів — знову завдяки американським фондам. Щороку в День незалежності США на башті книгозбірні майорить американський прапор на знак вдячності за допомогу.

Лише 1951 р., після реконструкції приміщення, бібліотека Левенського університету продовжила роботу. Значний внесок у відновлення її книжкового фонду зробила бібліотека Каліфорнійського університету, яка придбала й передала не лише сучасні книги, а й багато рідкісних і цінних видань та інкунабул.

У 1987 р. фонди університетської книгозбірні Левена визнано пам'яткою культури, що перебуває під охороною [18, с. 120]; нині вони налічують майже 4 млн примірників.

Висновки. Історія бібліотеки Левенського університету є важливою частиною колек-

тивної пам'яті та культурної самобутності Європи. Водночас це нагадування про згубні наслідки війни, спрямованої, серед іншого, на знищення культурної ідентичності супротивника. На жаль, руйнування університетської бібліотеки в Левені було не прецедентом, а провісником майбутньої практики бібліокластії, повсюдно поширеної нацистами під час Другої світової війни. А оскільки військовий потенціал став набагато потужнішим і технологічнішим, ніж у Першій світовій війні, збитки набули нових масштабів.

Своєчасні й ефективні заходи щодо відновлення бібліотеки в Левені, архіви якої внесено до Міжнародного реєстру програми ЮНЕСКО "Пам'ять світу" (2013), є яскравим прикладом того, що в історії цивілізації завжди існував *spiritus movens* (рушійний дух), що ініціює, заохочує, реалізує позитивний альтруїстичний ідейний рух [18, р. 121].

До реконструкції будівлі бібліотеки, відновлення її фондів значних зусиль доклали представники бібліотечної спільноти й урядів різних країн, міжнародна громадськість. Німецька армія розглядала напад на бібліотеку як можливість завдати психологічних втрат ворогові, і в короткостроковій перспективі їй це вдалося. Проте довгостроковий результат мав протилежний ефект. Відновлення бібліотеки Левенського католицького університету стало символічним підтвердженням важливого значення збереження культурної й інтелектуальної спадщини в постконфліктному суспільстві.

Список бібліографічних посилань

1. Apelblat M. The story of how Leuven's jewel was twice destroyed and rebuilt. *The Brussels Times*. Date publ.: 31.08.2024. URL: <https://www.brusselstimes.com/52524/the-story-of-how-leuven-s-jewel-was-twice-destroyed-and-rebuilt>.
2. Báez F., MacAdam A. J. A Universal history of the destruction of books: from ancient Sumer to modern Iraq. New York, 2008. 272 p.
3. Battles M. Library: An unquiet history. New York : W. W. Norton & Company, 2003. 245 p.
4. La Bibliothèque de l'Université. Louvain-la-Neuve / Coppens C., Roegiers J., Vandevivere I. (eds). Leuven : Leuven University Press, 2001. 151 p.
5. Coppens C., Derez M., Roegiers J. Leuven University Library, 1425—2000: Sapientia Aedificavit Sibi Domum. Ithaca : Cornell University Press, 2005. 543 p.
6. Derez M. The flames of Louvain: a library as a cultural icon and a political vehicle. *What do we lose when we lose a library?* : proceedings of the Conference held at the KU Leuven 9—11 September 2015 / KU Leuven, UC Louvain, the Goethe Institut and the British Council ; ed. Mel Collier. Leuven : University Library, KU Leuven, 2015. P. 25—36. URL: <https://www.goethe.de/resources/files/pdf94/streamgate.pdf>.
7. Fabian C. War and post-war trauma: lessons for cultural heritage today? *What do we lose when we lose a library?* : proceedings of the Conference held at the KU Leuven 9—11 September 2015 / KU Leuven, UC Louvain, the Goethe Institut and the British Council ; ed. Mel Collier. Leuven : University Library, KU Leuven, 2015. P. 55—61. URL: <https://www.goethe.de/resources/files/pdf94/streamgate.pdf>.
8. Hartweg U. Der Löwener Bibliotheksbrand: militärische Ziele und bibliothekarische Facharbeit. *Seit 100 Jahren für Forschung und Kultur: das Haus unter den Linden der Staatsbibliothek als Bibliotheksstandort 1914—2014 : Festgabe zum 60. Geburtstag von Barbara Schneider-Kempf* / Hollender, Martin (hg.). Berlin, 2014. S. 35—45.

URL: https://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/ueber_uns/pdf/20140415_Hartwieg_Brand-Leuven.pdf.

9. Hoeniger C. The English gift after the destruction of the University of Louvain Library in World War I. *Bulletin of the John Rylands Library*. 2024. Vol. 100 (1). P. 85—112. doi: <https://doi.org/10.7227/BJRL.100.1.4>.
10. Knuth R. *Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century*. Westport, Conn. : Praeger, 2003. 277 p.
11. Moreau Ed. *La Bibliothèque de l'Université de Louvain "1636—1914"*. London : Forgotten Books, 2018. 122 p.
12. Ovenden R. *Burning the books: A history of the deliberate destruction of knowledge*. Cambridge, Massachusetts and London, England : Harvard University Press, 2020. doi: <https://doi.org/10.4159/9780674249509>.
13. Ovenden R. One of Europe's great libraries didn't stand a chance... In either of the World Wars. *Literary Hub*. Published on: 20.12.2020. URL: <https://lithub.com/one-of-europes-great-libraries-didnt-stand-a-chance-in-either-of-the-world-wars/?fbclid=IwAR1JzsX6D1JvlPefMhPvYKhMU4Gifz6-HWaSavJB73PJfsaFTeEK7Mk-18>.
14. Polastron L. X. *Livres en feu : Histoire de la destruction sans fin des bibliothèques*. Paris : EVERGREEN, 2004. 432 p.
15. Showalter D. E., Royde-Smith J. G. World War I, 1914—1918. *Britannica*. Last updated: 23.01.2024. URL: <https://www.britannica.com/event/World-War-I>.
16. Turck R., Rompuy H. Leuven worstelt zich door WOII. *Veto, jaargang*. 2015. Vol. 42 (8). URL: <https://www.veto.be/onderwijs/leuven-worstelt-zich-door-woii/105905>.
17. Witt S. Interwar internationalism and the rebuilding of the Catholic University of Louvain library (1914—1918). *Libraries: Culture, History, and Society*. 2020. Vol. 4 (1). P. 1—28. doi: <https://doi.org/10.5325/libraries.4.1.0001>.
18. Živković V. Uništenje Univerzitetske biblioteke u Luvenu u Prvom svetskom ratu i njena obnova u posleratnom periodu. *Bosniaca*. 2021. God. 26 (26). S. 112—122. doi: <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.112>.

Liliia Prokopenko,

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Chief Librarian Research Department
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine*

Iryna Lisova,

*Chief Librarian Research Department
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine*

Bringing back the lost: from the history of the destruction and restoration of the Leuven University Library in the 20th century

The article highlights the historical aspects and circumstances of the deliberate destruction of the library of the Catholic University of Leuven by German troops during the World War I and World War II in 1914 and in 1940. Particular attention is focused on studying the experience of restoring the library. The practice of holding Germany accountable for the destruction of the library as an important European intellectual center and compensating for the losses caused by the German army is demonstrated. The ways and sources of filling the collection, in particular, by the efforts of the library community of Germany, are described. The contribution of particular organizations, institutions and individuals to the reconstruction of the library building and the restoration of its collection is characterized — representatives of Great Britain, the USA, and France. It is emphasized that the successful restoration of the library of the University of Leuven is largely due to the attention of the international community attracted to its destruction and the international resonance that this catastrophe acquired. It is presented that the restoration of the library of the Catholic University of Leuven has become a symbolic confirmation of the important importance of preserving cultural and intellectual heritage in a post-conflict society. The relevance of studying the successful foreign experience of post-war restoration of libraries for Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war is emphasized. The article is based on the results of the study "Libraries in a Post-War Society: Foreign Experience of Restoration", conducted at the Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine in 2023.

Keywords: *library of the Catholic University of Leuven; history of librarianship abroad; librarianship in Belgium; libraries in the World War I; libraries in the World War II; post-war restoration of libraries; biblioclasy*

Надійшла до редакції 20.02.2025

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 29 пр. Зам. 30.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія)
розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html
